

ПРОБЛЕМИ ВИКОНАННЯ УКРАЇНОЮ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ, СПРИЧИНЕНІ РОСІЙСЬКОЮ АГРЕСІЄЮ

PROBLEMS IN UKRAINE'S EXECUTION OF JUDGMENTS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHT CAUSED BY RUSSIAN AGGRESSION

Шаповал В.Д., к.ю.н., доцент,

доцент кафедри фундаментальних і галузевих юридичних наук
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

Лашко Є.Є., к.т.н.,

доцент кафедри цивільної безпеки, охорони праці, геодезії та землеустрою
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

Бігдан М.В., старший викладач кафедри фундаментальних і галузевих юридичних наук

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

Сергієнко А.С., старший викладач кафедри фундаментальних і галузевих юридичних наук

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

Даценко Л.Є., старший викладач кафедри фундаментальних і галузевих юридичних наук

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

Незважаючи на рішення Комітету міністрів Ради Європи відкласти розгляд справ стосовно України, яке було прийняте під час його позачергового засідання 25 лютого 2022 року, спричинене повномасштабним вторгненням Росії, звітування Україною щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини постійно продовжувалося. Так, Комітет міністрів Ради Європи у 2022 році отримав 145 рішень для нагляду за виконанням у позовах проти України, тоді як у 2021 році передали 196 рішень, що свідчить про досягнення прогресу в реформах.

Метою роботи є дослідження проблем виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини, спричинені триваючою широкомасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України.

Так, потребують вирішення питання кадрового дефіциту в судовій владі, створення чітких механізмів правового захисту від надмірної тривалості судових проваджень, подальшого впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та поширення використання альтернативних (позасудових) засобів урегулювання спорів. Наразі ухвалений Закон України «Про медіацію», який визначає правові засади та порядок проведення медіації як одного з видів альтернативного (позасудового) врегулювання спорів. Водночас, було розроблено низку законопроектів, у яких запропоновано змінити існуючий перелік видів покарань і запровадити пробачний нагляд. Також у Верховній Раді України зареєстровано низку законопроектів, які спрямовані на вдосконалення судового контролю за виконанням рішень судів.

Кабінет Міністрів України не припиняє звітувати щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини, навіть незважаючи на продовження військових дій на своїй території. Законодавча діяльність у сфері виконання рішень потребує комплексної стратегії та визначення пріоритетності, а також залучення практиків і науковців задля покращення рівня захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, виконання рішень, медіація, пробачія, судовий контроль.

Despite the decision of the Committee of Ministers of the Council of Europe to postpone the consideration of cases regarding Ukraine, which was taken during its extraordinary meeting on February 25, 2022, caused by the full-scale invasion of Russia, Ukraine's reporting on the execution of judgments of the European Court of Human Rights has continued continuously. Thus, in 2022, the Committee of Ministers of the Council of Europe received 145 decisions to supervise the execution of lawsuits against Ukraine, while in 2021, 196 decisions were handed down, which indicates progress in reforms.

The purpose of the work is to study the problems of Ukraine's execution of judgments of the European Court of Human Rights caused by the ongoing large-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine.

Thus, there is a need to resolve the issue of personnel deficit in the judiciary, create clear mechanisms of legal protection against excessive length of court proceedings, further implementation of the Unified Judicial Information and Telecommunication System, and the spread of the use of alternative (out-of-court) means of dispute resolution. Currently, the Law of Ukraine «On Mediation» has been adopted, which defines the legal principles and procedure for conducting mediation as one of the types of alternative (out-of-court) dispute resolution. At the same time, a number of draft laws were developed, in which it was proposed to change the existing list of types of punishments and to introduce probation supervision. Also, the Supreme Council of Ukraine has registered a number of draft laws aimed at improving judicial control over the execution of court decisions.

The Cabinet of Ministers of Ukraine does not stop reporting on the execution of judgments of the European Court of Human Rights, even despite the continuation of military operations on its territory. Legislative activity in the sphere of execution of judgments requires a comprehensive strategy and prioritization, as well as the involvement of practitioners and scientists in order to improve the level of protection of human and citizen rights and freedoms in Ukraine.

Key words: European Court of Human Rights, execution of judgments, mediation, probation, judicial supervision.

Незважаючи на рішення Комітету міністрів відкласти розгляд справ стосовно України, яке було прийняте під час його позачергового засідання 25 лютого 2022 року, спричинене повномасштабним вторгненням Росії, звітування Україною щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) постійно продовжувалося.

Так, 6 квітня 2023 року було опубліковано щорічний звіт щодо виконання країнами-членами Ради Європи (РЕ), а також Росією рішень Європейського суду з прав людини,

у якому наведено інформацію щодо проблем, які були визначені Європейським судом і перебувають під наглядом Комітету міністрів, а також досягнення й успіхи країн щодо їхнього вирішення [1].

Це дослідження спиратиметься на роботи вчених, які вже пропрацювали подібну тематику, таких як: Асірян С., Завгородній В., Камінська Н., Караман І., Карпович О., Козіна В., Левенець А., Ляшенко Р., Смотрич Д., Юдківська Г. й інших.

Метою роботи є дослідження проблем виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини, спричинені триваючою широкомасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України.

Обов'язковість виконання рішень ЄСПЛ встановлено у ст. 46 Європейської конвенції з прав людини, на реалізацію положень якої було ухвалено Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» [2; 3]. Проте, навіть у відносно «мирні» часи в Україні існували проблеми з виконанням рішень ЄСПЛ, пов'язані з відсутністю дисциплінарної або адміністративної відповідальності за невиконання, неналежне виконання або у будь-який інший спосіб перешкоджання виконанню рішень ЄСПЛ органами державної влади та, відповідно, посадовими особами.

До РС за 2022 рік надійшло від ЄСПЛ 145 рішень для нагляду за виконанням у позовах проти України, що менше ніж за 2021 рік (Комітет міністрів у 2022 році отримав 145 таких рішень, тоді як у 2021 році передали 196 рішень) [4].

Зокрема, Кабінет Міністрів України продовжив повідомляти Комітет міністрів РС щодо стану функціонування судової системи, ситуації в установах виконання покарань і попереднього ув'язнення, а також змін у кримінально-процесуальному законодавстві під час дії правового режиму воєнного стану в Україні. Протягом року подано 63 плани дій/звіти щодо вжитих заходів і 17 повідомлень/листів стосовно виконання рішень ЄСПЛ. Зважаючи на це, варто зазначити, що під час засідань головуючими Комітету міністрів РС неодноразово наголошувалося, що Україна продовжує виконувати свої зобов'язання перед РС відповідно до статті 46 Європейської конвенції з прав людини, а також підкреслено досягнення прогресу у виконанні окремих важливих рішень ЄСПЛ протягом 2022 року.

Так, у справі «Зеленчук і Цицюра проти України», Комітет міністрів РС із задоволенням відзначив початок функціонування ринку землі (обігу земель сільськогосподарського призначення) у 2022 році після прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» [5].

Водночас, Комітет міністрів РС завершив нагляд за виконанням групи справ «Бочан проти України (№2)» щодо проблеми неправильного тлумачення висновків ЄСПЛ Верховним Судом України (ВСУ). За результатами розгляду було відзначено створення дієвого правового механізму, що передбачає можливість подання заяви щодо перегляду остаточних національних судових рішень як у цивільних, так і кримінальних справах на підставі встановлення ЄСПЛ порушення. Комітет міністрів РС зауважив, що практика ВСУ у справах щодо перегляду судових рішень, спрямованих на досягнення *restitutio in integrum*, є чіткою й усталеною, та цілком відповідає Європейській конвенції з прав людини.

Із задоволенням Комітетом міністрів РС було відзначено й ратифікацію Україною Стамбульської конвенції, що є важливою подією у контексті виконання групи справ Левчук щодо проблеми домашнього насильства та важливим кроком уперед у боротьбі з гендерно зумовленим і домашнім насильством. 20 червня 2022 року Верховна Рада України ратифікувала Стамбульську конвенцію, яка набула чинності 01 листопада 2022 року [6].

За результатами розгляду інформації, наданої Кабінетом Міністрів України за 2022 рік, резолюціями Комітету міністрів РС було припинено нагляд за виконанням 67 рішень ЄСПЛ проти України, з яких 16 справ є керівними («leading cases»), у яких визначено наявність структурної та/або системної проблеми, а саме:

– Справа «Свято-Михайлівська парафія проти України» (№ 77703/01) щодо зміни законодавства

та покращення адміністративної практики органів державної влади у процесі реєстрації релігійної організації;

– Справа «Церква села Сосулівка проти України» (№ 37878/02) щодо покращення законодавства та практики органів державної влади у забезпеченні доступу до суду в контексті чіткого визначення юрисдикції судів у справах про використання будівель для релігійних потреб;

– Справа «Рудніченко проти України» (№ 2775/07) щодо вирішення проблеми незабезпечення безсторонності суду й обмеження права на допит свідка;

– Справа «Васильчук проти України» (№ 24402/07) щодо покращення практики органів державної влади під час обшуку житла та проведення ефективного розслідування скарг на неналежне поведіння;

– Справа «Жердев проти України» (№ 34015/07) щодо вирішення проблеми неналежного поведіння з неповнолітніми особами в ізоляторах тимчасового тримання;

– Справа «Бочан проти України (№ 2)» (№ 22251/08) щодо вирішення проблеми неправильного тлумачення висновків Європейського суду з прав людини Верховним Судом України;

– Справа «Мякотін проти України» (№ 29389/09) щодо вирішення проблеми застосування конфіскації як непропорційного виду адміністративного стягнення за порушення митних правил;

– Справа «Джаксбергенов проти України» (№ 12343/10) щодо покращення законодавства та практики органів державної влади з питання забезпечення законності тримання під вартою;

– Справа «Релігійна громада Свідків Єгови Тернівського району міста Кривого Розу проти України» (№ 21477/10) щодо покращення практики органів державної влади у процесі надання дозволу на будівництво нового місця поклоніння релігійній організації;

– Справа «Луценко проти України (№2)» (№ 29334/11) щодо вирішення проблеми тримання підозрюваних/обвинувачених у металевих клітках під час судового розгляду;

– Справа «Берега проти України» (№ 67800/12) щодо вирішення проблеми позбавлення волі у зв'язку із примусовим конвоюванням до відділу міліції без попереднього належного повідомлення про виклик;

– Справа «Дедеш проти України» (№ 50705/13) щодо покращення практики органів державної влади зі встановлення адміністративного нагляду за особами, які звільнені з місць позбавлення волі;

– Справа «Євдокімов проти України» (№ 24635/14) щодо покращення судової практики з питання проведення негласних слідчих дій;

– Справа «Алієв проти України» (№ 78228/14) щодо вирішення проблеми безпідставного скасування посвідки на постійне проживання на території України та видворення з неї;

– Справа «Стецов проти України» (№ 5170/15) щодо вирішення проблеми обмеження права на виїзд за межі країни через непогашення заборгованості за рішенням суду;

– Справа «Трет'як проти України» (№ 16215/15) щодо покращення практики органів державної влади у процесі розслідування випадків нанесення тілесних ушкоджень і вжиття заходів із забезпечення арешту й екстрадиції.

Загалом, з часу набуття чинності для України Європейської конвенції з прав людини, з 11 вересня 1997 року до 31 грудня 2022 року, Комітет міністрів РС припинив нагляд за виконанням 1271 рішення ЄСПЛ у справах проти України.

Водночас, на кінець 2022 року під наглядом Комітету міністрів РС перебувало ще 716 рішень у справах проти України, з яких 99 є рішеннями у керівних справах («leading cases»). Проаналізувавши їх повний перелік можна зробити висновок, що вони пов'язані з судовою реформою, а також відсутністю ефективного розслідування та неналежними умовами тримання під вартою. Про-

цес виконання таких рішень ЄСПЛ має бути комплексним і складатися з низки послідовних дій, до виконання яких залучатимуться різні державні органи, що може бути достатньо тривалим за часом у зв'язку з необхідністю внесення змін до законодавства, а також покращенням адміністративної та судової практики.

У цьому контексті потребують вирішення питання кадрового дефіциту в судах, створення механізмів правового захисту від надмірної тривалості судових проваджень, повного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та широкого використання альтернативних (позасудових) засобів урегулювання спорів.

На сьогодні ухвалений Закон України «Про медіацію», що визначає правові засади та порядок проведення медіації як одного з видів альтернативного (позасудового) врегулювання спорів [7, 8]. Водночас, у Верховній Раді України зареєстровано низку законопроектів, які спрямовані на впровадження безпечного й ефективного електронного (дистанційного) способу розгляду справ судами в умовах надзвичайного чи воєнного станів.

В Україні також триває реформа пенітенціарної системи. Зокрема, однією зі стратегічних цілей «Стратегії реформування пенітенціарної системи до 2026 року» є створення належних умов тримання засуджених й осіб, які взяті під варту [9]. Ця Стратегія має за мету створення гуманного середовища, зокрема, безпечності тримання, забезпечення прав засуджених й осіб, які взяті під варту, приведення матеріально-технічного забезпечення установ виконання покарань і слідчих ізоляторів, а також умов тримання до вимог як національного законодавства, так і міжнародно-правових актів. За цим напрямом було розроблено низку законопроектів, у яких запропоновано змінити існуючий перелік видів покарань і запровадити пробачний нагляд, а також прийнято Наказ, за яким засудженим й особам, які взяті під варту, дозволено мати низку предметів і пристроїв, а також продуктів харчування для користування в установах виконання покарань і попереднього ув'язнення [10].

Міністерство юстиції України спільно з іншими органами державної влади переглянуло та доопрацювало План заходів з реалізації Національної стратегії розв'язання проблеми невиконання рішень судів, боржниками за якими є орган державної влади чи державне підприємство (установа, організація) на період до 2022 року, яка на сьогодні очікує схвалення Уряду України.

Також у Верховній Раді України зареєстровано низку законопроектів, які спрямовані на вдосконалення судового контролю за виконанням рішень судів. Проект розпорядження Уряду України щодо оновленого Плану заходів містить такі завдання:

- визначення загальної суми боргу за рішеннями національних судів і його повне погашення чи відповідна компенсація;
- створення додаткових механізмів виконання рішень судів щодо підприємств, які перебувають під дією мораторіїв;
- перегляд соціально орієнтованого законодавства;
- розроблення ефективного механізму щодо вдосконалення судового контролю.

Прийняття цього розпорядження дозволить продовжити роботу над вирішенням проблеми накопичення державних боргів.

Отже, Кабінет Міністрів України не припиняє звітувати щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини, навіть незважаючи на продовження військових дій. Водночас, законодавча діяльність у зазначеній сфері потребує чіткої стратегії та визначення пріоритетності, а також залучення практиків і науковців задля покращення рівня захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Зокрема, можна виокремити наступні напрямки вдосконалення національного законодавства, пов'язані з необхідністю виконання рішень Європейського суду з прав людини та й власне з євроінтеграційними прагненнями України:

- вдосконалення законодавства у сфері державної реєстрації громадських об'єднань, зокрема реєстрації релігійних організацій, а також забезпечення доступу до інших видів дозвільної діяльності, що здатні забезпечити реалізацію права на свободу віросповідання (зокрема, процедури надання дозволу на будівництво нового місця поклоніння релігійній організації);
- системне оновлення законодавства з метою покращення доступу до суду в контексті чіткого визначення юрисдикції судів;
- вдосконалення інституту незалежності суддів з метою забезпечення безсторонності суду;
- оновлення законодавства, що регулює повноваження органів дізнання та досудового розслідування, зокрема, у контексті здійснення слідчих дій та проведення ефективного розслідування скарг на неналежне поведіння та проведення негласних слідчих дій;
- вирішення проблеми законності тримання під вартою та створення належних умов тримання під вартою, зокрема в контексті неналежного поведіння з неповнолітніми особами в ізоляторах тимчасового тримання;
- системна робота над вдосконаленням єдиної судової практики у контексті однозначного тлумачення висновків Європейського суду з прав людини Верховним Судом України;
- вирішення питання співмірності заходів впливу вчиненому правопорушенню, зокрема вилучення законодавчо передбаченої можливості застосування конфіскації як виду адміністративного стягнення за порушення митних правил;
- вдосконалення захисту прав підозрюваних/обвинувачених, зокрема, вирішення проблеми тримання у металевих клітках під час судового розгляду та позбавлення волі у зв'язку із примусовим конвоюванням без попереднього належного повідомлення про виклик;
- підвищення ефективності адміністративного нагляду та забезпечення дотримання прав осіб, які звільнені з місць позбавлення волі, під час здійснення такої діяльності;
- вирішення системних проблем забезпечення прав осіб, що постійно проживають на території України, не маючи статусу громадян, зокрема у контексті проблеми безпідставного скасування посвідки на постійне проживання на території України й видворення з неї та застосування екстрадиції;
- належне обґрунтування обмеження прав людини, у токонтексті проблеми обмеження права на виїзд за межі країни через непогашення заборгованості за рішенням суду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Україна продовжує виконувати свої зобов'язання перед Радою Європи. *Міністерство юстиції України*. URL : <https://minjust.gov.ua/news/ministry/ukraina-prodovjue-vikonuvati-svoi-zobov'язannya-pered-radoyu-evropi> (дата звернення: 04.11.2023).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 04.11.2023).
3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 04.11.2023).
4. Щорічний звіт Комітету міністрів Ради Європи за 2022 рік. URL : <https://rm.coe.int/annual-report-2022/1680aad12f> (дата звернення: 04.11.2023).
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення : Закон України від 31.03.2020 № 552-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text> (дата звернення: 04.11.2023).
6. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Закон України від 20.06.2022 № 2319-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text> (дата звернення: 04.11.2023).

7. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 04.11.2023).

8. Васечко, Л. О., Локтіонова, В. В., Літвяков Е. М. (2023). Медіація в адміністративному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 9/2023. С. 177–179.

9. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках. Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія, План від 16.12.2022 № 1153-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#n10> (дата звернення: 04.11.2023).

10. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань. Наказ Міністерства юстиції України; Правила, Форма типового документа, Зразок, Перелік, Журнал, Повідомлення, Заява, Картка, Довідка, Постанова, Акт, Протокол від 28.08.2018 № 2823/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text> (дата звернення: 04.11.2023).